

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 893-907.

Geliş Tarihi-Received: 23.11.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 13.12.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1395098

Yeni Uygur Türkçesinde Bağdaşıklık Ögeleri: *Süt Reñlik Köñlek* "Beyaz Elbise" Örneği

*Components in the New Uygur Turkish: Example of *Süt Reñlik Köñlek* "White Dress"*

Neşe ERENOĞLU*

Öz

Bağdaşıklık, metindeki anlam ilişkilerini düzenleyen, metnin bölümlerini bir arada tutmayı sağlayan unsurdur. Bir ögenin anlamlandırılmasını diğer ögeye bağlayarak birbirleri arasındaki ilişkiyi sağlar. Dil birlikleri arasında ilişkinin olması ve anlamsal bağların kurulması yoluyla metin bütünüyle algılanabilir hâle gelmektedir.

Bu çalışmada Casaret Cappar'ın *Süt Reñlik Köñlek* "Beyaz Elbise" adlı hikâyesindeki bağdaşıklık ögeleri üzerinde durulmuştur. Bağdaşıklığın dilbilimsel çalışmalarda ele alınmış olmasına karşın Yeni Uygur Türkçesinde şimdiye dek incelenmemiş olması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Çalışmamızda, bağdaşıklık ögeleri öncelikle gönderimsel bağdaşıklık ögeleri ve biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık ögeleri olmak üzere iki ana başlığa, gönderimsel bağdaşıklık ögeleri ise öncül-bağımsız bağdaşıklık ögeleri ve ardıl-bağımlı bağdaşıklık ögeleri olmak üzere alt başlıklara ayrılmıştır. Kişi adları, dönüşlülük adlı, gösterme sıfatları, gösterme adları öncül-bağımsız bağdaşıklık ögeleri; belirtme durumu eki, iyelik ekleri, kişi ekleri ardıl-bağımlı bağdaşıklık ögeleri; bağlama edatları, değiştirim (birsı, şundağ/undağ), sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık, eksilti (yüklem eksiltisi, özne eksiltisi, nesne eksiltisi, dolaylı tümleç eksiltisi, zarf tümleci eksiltisi, tamlayan eksiltisi), zaman-görünüş-kip ise biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık ögeleri altında incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yeni Uygur Türkçesi, bağdaşıklık, metindilbilim, *Süt Reñlik Köñlek*, Casaret Cappar.

Abstract

Cohesion is an element that regulates the meaning relationships in a text and keeps the parts of the text together. It provides the relationship between elements by linking the interpretation of one element to another. By having a relationship between linguistic units and establishing semantic connections, the text can be perceived as a whole.

In this study, the elements of cohesion in Casaret Cappar's story named *Süt Reñlik Köñlek* "White Dress" are emphasized. Although cohesion has been discussed in linguistic studies, the fact that it has not been examined in New Uyghur Turkish until now has led us to this study. In our study, coherence items were divided into two main headings, primarily referential coherence items and formal-lexical coherence items, while referential coherence items were divided into subheadings as premise-independent coherence items and successor-

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, e-posta: nese80nese@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0807-4592.

dependent coherence items. Personal pronouns, reflexive pronouns, demonstrative adjectives, demonstrative pronouns premise-independent cohesion elements; indicative suffixes, possessive suffixes, person suffixes, subordinate cohesion elements; connecting prepositions, substitution (birsı, şundağ/undağ), lexical coherence, ellipsis (predicate ellipsis, subject ellipsis, object ellipsis, indirect object ellipsis, adverb ellipsis, determinant ellipsis), tense-aspect-mode were examined under the elements of formal-lexical coherence.

Keywords: New Uygur Turkish, cohesion, textlinguistics, Süt Reñlik Köñlek, Casaret Cappar.

Giriş

Dil, simgesel düzen aracılığıyla istek, duygu ve düşüncelerin bildirilmesinde kullanılan bir yöntemdir (Sapir, 1999, s. 53). Etkin bir biçimlendirme ve yaratım aracı olan dil, dış dünyayı yansıtmının yanında ona ilişkin özel anlksal imgelerin, tasarımların da kaynağıdır (Vardar, 2001, s. 16). Dil, gerçekliği algılama ve ifade etme süreçlerinde yaygın ve en etkin biçimde kullanılarak (Büyükkantarcıoğlu, 2006, s. 25); nesnel gerçekliğin öznel olarak algılanış ve anlatılışını sağlayan bir çerçeve, düşünsel yapı sunar (Vardar, 2001, s. 17).

Metinler, rastlantısal olarak bir araya gelmiş cümleler dizgesi olmadığından bütün metinlerde cümleler arası ilişkilerin oluşumunda rol alan dilsel ve anlamsal bağlar bulunmaktadır. Yeni Uygur Türkçesinde diğer dillerde olduğu gibi metnin birimleri arasındaki ilişkileri sağlayan bağdaşıklık ögeleri bulunur ve bu bağlar sayesinde metin anlamlı bir bütün olarak metin çözücüye ulaşır. Anlatıcı, metin çözücüye doğrudan bilgi aktarımı sağlayabileceği gibi, dolaylı biçimde bilgi aktarımı da sağlayabilmekte, ifade etmek istediği bilgiyi ona uygun bağdaşıklık ögelerini kullanarak iletebilmektedir.

1. Bağdaşıklık

Cümle dizilerinin birbiri ile ilişkili olarak algılanması ve metnin anlaşılmasını sağlayan sözlüksel ve dilbilgisel ilişkiler ağına bağdaşıklık denir. Bağdaşıklık, bir ögenin başka bir ögeye bağlı olarak anlam kazanmasını sağlayarak metnin içindeki anlam ilişkilerini oluşurmaktadır (Halliday ve Hasan, 1976, s. 4-5).

Bir metnin anlamlı bir şekilde algılanması metni meydana getiren dil ögelerinin anlamlı yapısal ilişkiler içinde sunulmasına bağlıdır. Ancak metin yapısı gerçekleştirildiği takdirde bir metinden söz edilebilir. Bir metnin metin olmasını sağlayan ölçütler, metnin içinde oluşarak onun niteliğine, türüne, işlevine, özneye, metin çözücüye ve oluşturulduğu koşullara göre düzenlenmektedir (Canlı, 2010, s. 292-293; Akalın, 1983, s. 34). Metin, yüzey yapısında anlatıcısından deneyim, bilgi, kültürel ögeler gibi çeşitli izler barındırmakta ve birimler arasındaki ilişkileri kendi içinde aksettirmektedir. Verilmek istenen mesajın doğru olarak algılanabilmesi için metnin bazı ölçütleri bünyesinde barındırması gerekir (Hirik, 2020, s. 123). Bu ölçütlerden bazıları Onursal'a (2003) göre metnin yüzey yapısıyla alakalıdır (s. 128). Karatay (2010), bağdaşıklığı metindeki bir ögenin bir başka ögeyle yorumlanması olarak açıklar (s. 374). Bağdaşıklık metin içindeki bağları meydana getiren dille ilgili özelliklerin tamamını ifade eder. Bu özellikleri metin düzeyinde değişik şekillerde görmek mümkündür. Bu şekiller ortak gönderge ya da artgönderim olabilir (Günay, 2003, s. 71).

Bağdaşıklık, yüzey yapıdaki ögelerin dilbilgisel ilişkilerine dayanmakta ve bu ilişkilere dayalı kullanımların tümü bağdaşıklığın kapsamına girmektedir. Bir metni kuran cümleler rastgele toplanmamış, birbirinden bağımsız şekilde oluşmamıştır. Metindeki bilgileri birleştirmeyi, bir bilginin diğerine nasıl aktarılacağını ya da bilgileri

arasında mantıklı bağların nasıl kurulacağını gösteren metinsellik ölçütü olan bağdaşıklık, metin çözücünün metni bir bütün olarak oluşturmasını ve algılamasını sağlar¹.

Bağdaşıklığın olmadığı metinlerde metin çözücü ile anlatılmak istenen arasında doğru aktarım gerçekleşmeyeceğinden metinde yalnızca ipuçlarının bulunması metnin bütünüyle algılanmasına olanak tanımaz. Metnin bütünüyle algılanabilmesi için bir dil birliğinin diğer dil birliği ile anlamsal bağ kurabilmesi, metin içindeki dilsel birlikler arasında ilişki olması gerekir. Metin çözücünün *O şöyle dedi* cümlesini bütünüyle anlayabilmesi için *o* ve *şöyle* sözcüklerini ilgili cümle ile ilişkilendirmesi gerekir (Halliday ve Hassan, 1976, s. 11; Otan ve Otan, 2014, s. 43). Balyemez (2010), bir cümlenin doğru olarak anlaşılmasının kendisinden önceki ya da sonraki cümleyle ilişkili olduğunu dile getirir. “Çok hastaymış, eve gitti.” şeklindeki iki cümle arasında anlam ve mantık bağlantısı bulunmaktadır (s. 134).

Metnin içinde anlamlı bir bütünlük oluşturmasını sağlayan bağdaşıklık öğeleri vardır (Lenz, 2010, s. 188). Bu öğeler araştırmacılar tarafından farklı başlıklar altında incelenmektedir:

Halliday ve Hasan (1976), bağdaşıklığın *gönderim* (reference), *değiştirim* (substitution), *eksilteli yapı* (ellipsis), *bağlama öğeleri* (conjunction) ve *sözcüksel bağdaşıklık* (lexical cohesion) olmak üzere beş ögesi olduğuna işaret ederek bu öğelerden sözcük bağdaşıklığının sözcüksel; eksilteli anlatım, gönderim ve değiştirmenin dilbilgisel; bağlama öğelerinin ise hem sözcüksel hem de dilbilgisel olduğunu belirtir. Ancak araştırmacılar bu ayrımın çok belirgin sınırlarla çizilemeyeceğini, bağdaşıklık öğelerinin anlamsal ilişkilerden ortaya çıktığını vurgular (s. 6).

Subaşı Uzun (1995), bağdaşıklığı *gönderimsel* ve *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık* biçiminde ikiye ayırarak *gönderimsel bağdaşıklığı öncül-bağımsız bağdaşıklık görünümleri* (kişi adları, gösterme sıfatları) ve *ardıl-bağımlı bağdaşıklık görünümleri* (iyelik ekleri, belirtme durumu eki, kişi ekleri); *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklığı* ise *bağlaçlar, değiştirim, sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık, eksilti ve zaman-görünüş-kip* biçiminde alt başlıklara ayırır (s. 36-67).

Özkan (2004), bağdaşıklığı *gönderimsel* ve *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık* biçiminde ikiye ayırarak *gönderimsel bağdaşıklığı öncül/bağımsız gönderim görünümleri* (kişi adları, gösterme adları, dönüşlülük adları, gösterme sıfatları) ve *ardıl/bağımlı gönderim görünümleri* (iyelik ekleri, belirtme durumu eki, ilgi ekleri, kişi ekleri); *biçimsel-sözlüksel bağdaşıklığı* ise *bağlaçlar, değiştirim, sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık, eksilti ve zaman-görünüş-kip* biçiminde alt başlıklara ayırır (s. 167-184).

Günay’a (2003) göre bağdaşıklık öğeleri *oluşturucu ögenin yinelenmesi, artgönderim ve öngönderim, eksilteli yapılar, örtük anlatım (sezdirimler ve çıkarsamalar), örgeler ve izlek, dilbilgisel eylem zamanları, tümceler arası bağıntı öğeleri ve metni bölümlere ayıran belirticiler’dir* (s. 75-98).

Ögeyik (2008), bağdaşıklık öğelerini *yineleme, artgönderim ve öngönderim, eksilti, bağlaçlar, sözcüksel bağdaşıklık, karşılaştırma, eylem zamanları* olarak vermektedir (s. 15-18).

Onursal (2003), bağdaşıklık öğelerini *zaman uyumları, göstergenin dizilişleri, artgönderim, öngönderim, bağlantı öğeleri* olarak verir (s. 121-132).

¹ Daha ayrıntılı bilgi için bk. (Balyemez, 2010, s. 134-135; Özkan, 2004, s. 171-172; Otan ve Otan, 2014, s. 42).

2. Süt Reñlik Köñlek "Beyaz Elbise" adlı hikâyede bağdaşıklık ögeleri

Bağdaşıklığın dilbilimsel çalışmalarda işlenmiş olmasına karşın Yeni Uygur Türkçesinde şimdiye kadar işlenmemiş olması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir. Bu çalışmada, Casaret Cappar'ın *Süt Reñlik Köñlek "Beyaz Elbise"* adlı hikâyesinden hareketle Yeni Uygur Türkçesinde bağdaşıklık ögeleri Subaşı Uzun (1995, s. 36-67) ve Özkan'ın (2004, s. 167-184) sınıflandırmaları doğrultusunda incelenmiştir. Bu hikâyenin seçilmesinde otuzdan fazla eseri ders kitaplarında yer almış olan, Uygur çocuk edebiyatı yazarlarından Casaret Cappar'ın sade ve öz bir anlatımla eseri kaleme almış olması etkili olmuştur². Bu hikâye bir dükkân sahibinin vefat eden torununa çok benzeyen, maddi imkânsızlıklar içerisindeki bir kız çocuğuna çok istediği beyaz elbiseyi hediye etmesini konu almaktadır.

Çalışmamızda, *Süt Reñlik Köñlek "Beyaz Elbise"* adlı hikâyeden alınan örneklerde bağdaşıklık ögesi koyu renkle, gönderim yaptığı unsur metinde yer almakta ise altı çizili olarak gösterilmiştir.

2.1. Gönderimsel bağdaşıklık ögeleri

Cümle içinde ve cümleler arasında gönderimler bulunmaktadır. Gönderim ögelerinin bir başka ögeyle kurduğu ilişkiler neticesinde metin anlam kazanır. Bu gönderimler artgönderim ya da öngönderim biçiminde gönderim ögelerinin kendilerinden önce ya da sonra gelen bir ögeye bağlanması yoluyla gerçekleşir (Üstünova, 2002, s. 156).

2.1.1. Öncül-bağımsız bağdaşıklık ögeleri

2.1.1.1. Kişi adıları

Adıların cümle içi ilişkilerde gönderim değeri bulunduğu gibi cümleler arası düzeyde de gönderim değeri bulunmaktadır (Özkan, 2004, s. 172). *Süt Reñlik Köñlek "Beyaz Elbise"* adlı hikâyede gönderimde bulunmak için adların sıkça kullanıldığı görülmektedir. Doğrudan anlatımdan çıkılarak, anlatıcının devreye girdiği [4]'deki cümlede adılın karşıladığı değerini değiştirerek aynı kişi için farklı kişi adlarının kullanıldığı görülmektedir.

[1] "*Kızım, saña köñlek élip bérimen.*" dégen künniñ etisi anisi tañ seherde süpürgisini kötürüp burunkidinmu baldur ketti. " 'Kızım, sana elbise alacağım.' dediği günün ertesi annesi seher vaktinde süpürgesini alıp eskisinden de erken gitti." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *Kızcaq kiyim-kéçek dukini aldidin ötüvétip, pürme yaqılık, keñ éteklük süt reñlik köñlekke qarap saldı. Anisi uni bir yıl ilgiri muşu dukanğa başlap kirip şundaq dégenidi.* "Kızcağız giysi dükkânının önünden geçerken pileli yakalı, geniş etekli beyaz elbiseye baktı. Annesi onu bir yıl önce bu dükkâna getirerek böyle demişti." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[3] *Ana tam, tüvörükke tayinip öre bolup putini sörep töt-beş kadem mañgudek bolğan bir küni kıziğa:*

–Öyde yétivérip içim sişilip ketti, *maña talanı bir körsetkine, –dédi.*

"Anne duvara, direğe dayanarak kalkıp ayağını sürükleyerek dört beş adım attığı bir gün kızına:

² Daha ayrıntılı bilgi için bk. (Abdulvahit Kaşgarlı, 2017, s. 116).

-Evde yatmaktan içim sıkıldı, bana dışarıyı bir göstere, dedi." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[4] *Kızçakka hemme nerse ayan boldi... "Cénim ana, capa tartip némimu kılattıñ? Men adaşlırim aldıda boynum kişilip kaldı dep bakқанmu? Güllük kona çit köñlikimni kiyip yürüvérettimğu?" dep yaş tökti u. "Kızcağıza her şey ayan oldu... 'Canım annem, neden sıkıntı çekiyorsun? Ben arkadaşlarımla önünde boynum bükük kaldı, dedim mi? Çiçek desenli, eski elbisemi giyerdim.' diye yaş döktü o."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

Doğrudan anlatımın yapıldığı [4] cümlesinde teklik birinci kişi adılının gönderim değeri *kızçak* "kızcağız" dır. Doğrudan anlatımdan çıkılarak, anlatıcının devreye girdiği cümlede adılın karşıladığı değer değişir ve *kızcağız* için teklik birinci kişi adılı değil, teklik üçüncü kişi adılı devreye girer. *U* adılının gönderim değerinin *kızçak* "kızcağız" olduğu sözcükler arasında kurulan bu bağlarla kendini gösterir.

2.1.1.2. Gösterme adıları

Metinde daha önceden bahsi geçen bilgilerin tekrarını engellemek için kullanılan gönderimsel bağdaşıklık ögesidir (Özkan, 2004, s. 173). Hikâyede gösterme adılarının az kullanıldığı görülmüştür.

[1] *Ana kıziğa "Muşu işnimu başkılarğa yalvurup yürüp aran tapқан tursam, buni kılmısam séni kandaқ bakımen." deyeleyttimü? "Anne kızına 'Bu işi de başkalarına yalvararak zar zor buldum, bunu yapmazsam sana nasıl bakacağım?' diyebiliyor muydu?"* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

2.1.1.3. Dönüşlülük adılı

Dönüşlülük adılı, kişi adılarını anlamca katmerli kılan, pekiştirilmiş bir tür kişi adılıdır (Korkmaz, 2007, s. 414-415). Yazıcı Ersoy (2007), bu adılın iyelik ekiyle kullanıldığına işaret etmektedir (s. 383). Metinde dönüşlülük adılının gönderim yapılan unsur ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

[1] *Uniñ anisi tazilik işçisi idi. Horaz çillimasta yoğan süpürgini kötürüp çikip ketse, özige teksimlengen koçılarnı pak-pakız süpürüp, tañ süzölmeste yene öyge yénip kélip naştılık teyyarlaytti. "Onun annesi temizlik işçisi idi. Horoz ötmeden büyük süpürgeyi alıp çıkınca kendisine ayrılan caddeleri tertemiz süpürüp şafak sökmeden eve gelip kahvaltı hazırlardı."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *"Koşnılar bilen pariñi tügimey kaldı, heқақан." dep oylıdı kızçak. U özi amraq "Képineк Kız" dégen nahşığa giñşığaç, dalanda keştisini tikip olturdi. "Komşularla muhabbete daldı sanırım." diye düşündü kızcağız. O kendi sevdiği 'Kelebek Kız' adlı şarkıyı mırıldanırken avluda nakış işliyordu."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[3] *Kızçak öz-özige piçirlap lévini çışliginiçe téz-téz kedem élip öyge mañdı. "Kız kendi kendine mırıldanıp dudaklarını ısırarak hızlı adımlarla eve doğru yürüdü."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

2.1.1.4. Gösterme sıfatları

Metinde gösterme sıfatları farklı sözdizimsel bağlantılarla karşımıza çıkmakta, bu sıfatların kimi zaman bir sözcüğe ya da söz öbeğine gönderimde bulunurken kimi zaman bir cümleye gönderim yaptığı görülmektedir.

[1] *Siz nevremge kuyup koyğandek oħşaydığan kizniñ anisi tursiñiz, némişka tonumay? Dukanğa ötken yili u omak kıziñizni yétilep kirgende bir tereptin huş boldum, yene bir tereptin*

kona yaram kozğaldi... "Siz torunuma tıpatıp benzeyen kızın annesisiniz, nasıl tanımayayım? Dükkâna geçen yıl o tatlı kızınızın elinden tutup girdiğinizde bir taraftan mutlu oldum, bir taraftan eski yaram açıldı..." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[2] *Mana emdi ak kəpinekniñ özila boldiñiz, -momay bu gepni şunçilik söyünüş içide dédiki, kızçaqniñ közligimu yaş keldi. "İşte şimdi beyaz bir kelebek oldunuz, nine bu sözü o kadar sevinç içinde söyledi ki kızcağızın gözleri doldu."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

2.1.2. Ardıl-bağımlı bağdaşıklık ögeleri

2.1.2.1. İyelik ekleri

İsimleri bir iyeye bağlayan, bu yolla eklendiği isme belirlilik kazandıran eklerdir (Adalı, 2004, s. 71). Bu ekler, ismin belirttiği nesnenin bir kişiye ya da bir nesneye ait olduğunu ifade eder (Öztürk, 1994, s. 49). Metin üretici, metnin öncesinde söylediklerini söz düzleminde yinelemeden, metin çözücüyü eski bilgiyi metnin bütününde iyelik ekinin gönderim değerinin yardımıyla hatırlatabilmekte ve eski bilgiyi söz düzlemine çıkarmadan pekiştirme olanağına sahip olmaktadır. İyelik eki, bu işleviyle bir tür değiştirim de sağlamaktadır (Subaşı Uzun, 1995, s. 51). Metinde bu durumu örnekleyen kullanımlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

[1] *Ana kızığa "Muşu işnimu başkılarğa yalvurup yürüp aran tapқан tursam, buni kılmısam séni kandaқ бақимен." déyeleyttimu? "Anne kızına 'Bu işi de başkalarına yalvararak zar zor buldum, bunu yapmazsam sana nasıl bakacağım?' diyebiliyor muydu?"* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *Yürüñ kızim, apiñiz yikilip kətip dohturhanida yétip qaldı, -dédi apisiniñ hizmetdişi. "Yürü kızım, annen düşüp hastanelik oldu, dedi annesinin meslektaşısı."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[3] *Kızçaқ anisini yölep mañdi. "Kızcağız annesini tutarak yürüdü."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[4] *Dukanğa ötken yil u omaқ kiziñizni yétilep kirgende bir tereptin huş boldum, yene bir tereptin kona yaram kozğaldi... "Dükkâna geçen yıl o tatlı kızınızın elinden tutup girdiğinizde bir taraftan mutlu oldum, bir taraftan eski yaram açıldı..."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[5] *Huşlukumda hemmini untuptimen. "Sevincimden her şeyi unutmuşum."* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

2.1.2.2. Belirtme durumu eki

Yalnızca geçişli eylem cümlelerinde bulunan nesne, eylemin etkisini üzerinde taşıyan ögedir. Bu etki, bir eke bağlı olarak ya da görece bir bakışla bu ekin bulunmayışıyla gerçekleşir. Herhangi bir sessel birimin kullanılmayışı etkilenenin belirsizliğini, belirtme durumu ekinin varlığı ise belirli oluşunu gösterir (Adalı, 2004, s. 67). Belirtme durumu eki, geldiği ismi isim niteliğindeki bir ögeye ya da bitmiş bir fiile bağlamak ya da ileri doğru taşımak durumundadır (Üstünova, 2002, s. 142). Metinde belirtme durumunun bağdaşıklığa hizmet ettiği örneklerden bazıları şu şekildedir:

[1] *Ana kızığa "Muşu işnimu başkılarğa yalvurup yürüp aran tapқан tursam, buni kılmısam kandaқ бақимен." déyeleyttimu? "Anne kızına 'Bu işi de başkalarına yalvararak zar zor buldum, bunu yapmazsam sana nasıl bakacağım?' diyebiliyor muydu?"* (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *Siz nevrengge kuyup koygandek oşşaydıgan kızniñ anisi tursiñiz, némişka tonumay? Dukanğa ötken yili u omaq kiziñizni yétilep kirgende bir tereptin huş boldum, yene bir tereptin kona yaram kozğaldi...* “Siz torunuma tıpatıp benzeyen kızın annesisiniz, nasıl tanımayayım? Dükkâna geçen yıl o tatlı kızınızın elinden tutup girdiğinizde bir taraftan mutlu oldum, bir taraftan eski yaram açıldı...” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[3] *Kızçak öz-özige piçirlap lévini çişliginiçe téz-téz kedem élip öyge mañdi.* “Kız kendi kendine mırıldanıp dudaklarını ısrarak hızlı adımlarla eve doğru yürüdü.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[4] *Sekkiz yıllık turmuşniñ éğirçilikleri méni 80 yaşka kirgendek halimdin ketküzdü, dep oylaytti.* “Sekiz yıldan beri hayatın güçlükleri beni seksen yaşına girmiş gibi bir hâle getirdi, diye düşünürdü.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

2.1.2.3. Kişi ekleri

Kişi ekleri, Türkçenin özneyi atma özelliğinden dolayı özel ilişkiler sergileyerek bağdaşıklıkla hizmet eden gönderimsel öğelerdendir (Subaşı Uzun, 1995, s. 56). Kişi ekleri, çekirdek cümlede eylemi gerçekleştireni, edilgen dönüşümlü cümlede eylemden etkileneni belirtir (Adalı, 2004, s. 48). Metinde kişi ekleri, öznenin yüzey yapıda yer almadığı zamanlarda özneye gönderim yaparak [1]-[3] cümlelerindeki gibi onu bir adıl değeriyle işaret ederken, öznenin yüzey yapıda yer aldığı durumlarda [4]-[5] cümlelerindeki gibi özneye ortaklaşa gönderimsel ilişkiye girmektedir. Metinde, [6] cümlesindeki gibi kişi ekinin belirtilmemesine rağmen birinci kişi adılının özne olarak yüzey yapıda yer aldığı durumda adılın devreye girerek eylemin teklik birinci kişi tarafından yapıldığına gönderimde bulunduğu görülmektedir.

[1] *Kızım bu köñlekni kiysiñiz, aq képinekniñ özila bolup kėtisiz.* “Kızım, bu elbiseyi giyince beyaz bir kelebek olursun.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *Bu köñlekni alimen!* “Bu elbiseyi alacağım!” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[3] *Kızım, saña köñlek élip bérimen.* “Kızım, sana elbise alacağım.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[4] *-Siz aħir keldiñiz-he...*

-Siz méni tonumsiz?

“-Sonunda geldiniz...”

-Siz beni tanıyor musunuz?” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[5] *Kızçakniñ soali cavabsiz qaldıØ. Ana dukan içige kirip héliki süt reñlik köñlekniñ yéniğa keldiØ.* “Kızcağızın sorusu cevapsız kaldı. Anne dükkân içine girip deminki beyaz elbisenin yanına geldi.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[6] *Men adaşlirim aldida boynum kişilip qaldı dep baqqanmuØ?* “Ben arkadaşlarımın önünde boynum bükük kaldı, dedim mi?” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

2.2. Biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık öğeleri

2.2.1. Bağlama edatları

Bağlama edatları sözcükleri, söz öbeklerini ve cümleleri birbirine bağlayan, bağlandıkları sözlerle arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran bağımlı biçimbirimlerdir (Subaşı Uzun, 1995, s. 62).

[1]'de kullanılan bağlama edatı, karşıtlık bildirme işleviyle cümleleri birbirine bağlamaktadır. Bu örnekte bağlama edatının bağladığı cümleler eşit değerdedir, cümleler arasında yan cümle-temel cümle ilişkisi yoktur. [2]'de kullanılan *ki* edatı, sebep bildirme işleviyle temel cümleye bağlanır.

[1] *Dukandin neççe ketime yügürüp çıkıp kiziniñğa köñlekni öz kolum bilen kiydürüp koymağçı boldum, emma kiziniñni çöçütüp koyuştin korqtum.* "Dükkândan kaç kez koşarak çıkıp kızınıza elbiseyi kendi ellerimle giydirmek istedim, lakin kızınızı ürkütmekten korktum." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[2] *Mana emdi ak kèpinekniñ özila boldiñiz, -momay bu gepni şunçilik söyünüş içinde dèdiki, kızçağniñ közlerige yaş keldi.* "İşte şimdi beyaz bir kelebek oldunuz, nine bu sözü o kadar sevinç içinde söyledi ki kızcağzın gözleri doldu." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

2.2.2. Değişirim

Değişirim ögesi metinde bazen bir eylemin, bazen bir ismin, bazen de bir veya birden fazla cümlelerin tamamının yerini tutmasına göre farklı işleyişlerde karşımıza çıkmaktadır. Farklı işleyişlerde kullanımına bağlı olarak değişirimin isme, eyleme ve cümleye bağlı türleri görülmektedir (Subaşı Uzun, 1995, s. 63).

2.2.2.1. Birsî sözcüğü ile değişirim

[1] *Çüşke yèkin birsi işikni çekti. Kızçağ apam kelgen oşşaydu dep işikni éçivodi, işik aldidida apisiniñ hizmetdişi turatti.* "Öğlene doğru biri kapıyı çaldı. Kızcağz annem geldi sanırım, diye kapıyı açtı. Kapının önünde annesinin meslektaşı duruyordu." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

2.2.2.2. Şundağ/undağ sözcükleri ile değişirim

Metin çözücünün *undağ*, *şundağ* gibi değişirim birimlerini anlayabilmesi için bu birimin yerini tuttuğu bilgi parçacığının metinde verilmesi gerekir.

[1] *-Kızım bu köñlekni kiysiñiz, ak kèpinekniñ özila bolup kètisiz. Men bayrimiñiz kelgüce çokum birni élip bérey.*

Kızçağ kiyim-kéçek dukini aldidin ötüvètip, pürme yakilik, keñ éteklilik süt reñlik köñlekke qarap saldi. Anisi uni bir yıl ilgiri muşu dukanğa başlap kirip şundağ dégenidi.

"-Kızım, bu elbiseyi giyince beyaz bir kelebek olursun. Ben bayram gelene kadar mutlaka birini alayım.

Kızcağz giysi dükkânının önünden geçerken pileli yakalı, geniş etekli beyaz elbiseye baktı. Annesi onu bir yıl önce bu dükkâna getirerek böyle demişti." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *Nevrem çana oynavètip éhtiyat kilmiganmu, kakçidek népiz muz yèrilip su astığa çöküp kétiptu. Şundağ kılıp nevremdin ayrilip kaldim...* "Torunum kayak yaparken dikkat etmemiş mi ne, pide gibi incecik buz kırılınca suyun altına girmiş. Böyle olunca torunumdan ayrıldım." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[3] *-Ana, u işiñ bek capalik iken, -deytti kizi anisiniñ çéke çaçliri, kaş-kirpiklirige çañ kongan, harğın halitige qarap...*

-Maña undağ bilinmeydu, kızım, köniüp kaptimen.

“-Anne bu işin çok zor imiş, diyordu kız annesinin tozlanmış perçem saçlarına, kaşlarına kirpiklerine, yorgun hâline bakıp...

-Bana öyle gelmiyor kızım, alışmışım.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

2.2.3. Sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık

Aynı sözcüğün yinelenmesi, eş ya da yakın anlamlı sözcük kullanımı, aynı kavram alanından sözcüklerin kullanımı gibi kullanımlar bağdaşıklığın inceleme konuları arasındadır³.

[1] *Anisi uni bir yıl ilgiri muşu dukanğa başlap kirip şundağ dégenidi. Anisiniñ gépi ésige kéçip köñli yérim bolğan kızçağ közlırige möllide yaş aldı. “Annesi onu bir yıl önce bu dükkâna getirip böyle demişti. Annesinin sözü aklına gelince üzülen kızcağızın gözleri doldu.”* (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] *Ana gerçe kızi özi etrapida çörgilep pervane bolup yürügende, tebessumi bilen kızini keyser boluşka ündisimu, emma kızi harğınlık içide böcendek tügülüp, uhlap kalğan çağlırida ünsüz yaş töketti. “Annesi aslında kız kendi etrafında pervane gibi dönerken tebessüm ile kızını güçlü olması için cesaretlendirse de lakin kızı yorgunluk içinde yavru ceylan gibi kıvrılıp uyuyakaldığında sessizce ağlardı.”* (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[3] *Nurğun hêridar bu köñlekni soridi. Emma, men “Sétilip bolğan.” dep cavab berdim. Démisimu bu köñlek bir yıl ilgirila köñlümde bu omak kızğa sétilip bolğan. Maña üzükiñizniñ kériki yok, peket öz kolum bilen kiydürüp koyuşumğa ruşet kılsiñizla boldi. “Birçok müşteri bu elbiseyi sordu. Ama ben ‘Satıldı.’ diye cevap verdim. Zaten bu elbise bir yıl önce gönlümde bu tatlı kıza satılmıştı. Bana yüzüğünüz gerekmez, sadece kendi ellerimle giydirmeme izin verin.”* (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[4] *Çüşke yékin birsi işikni çekti. Kızçağ apam kelgen oşşaydu dep işikni éçividi, işik aldida apisiniñ hizmetdişi turatti.*

-Yürün kızım, apıñiz yikilip kêtıp dohturhanida yétip kaldı, -dédi apisiniñ hizmetdişi. “Öğlene doğru biri kapıyı çaldı. Kızcağız annem geldi sanırım, diye kapıyı açtı. Kapının önünde annesinin meslektaşı duruyordu:

-Yürü kızım, annen düşüp hastanelik oldu, dedi annesinin meslektaşı.” (Abdulahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[1]-[4] cümlelerinde aynı sözcüğün yinelenmesi, bağdaşıklıkla hizmet etmektedir.

[5] *Kızçağniñ hêlimu éside turuptu: “Kızım, saña köñlek élip bérimen.” dégen küñniñ etisi anisi tañ seherde süpürgisini kötürüp burunqidinmu baldur ketti. Aş vahti bilenmu öyge kaytıp kelmidi. “Koşnılar bilen pariñi tügimey kaldı, hekaçan.” dep oylidi kızçağ.*

U özi amrağ “Képinek Kız” dégen nahşığa giñşığaç, dalanda keştisini tikip olturdi. Çüşke yékin birsi işikni çekti. Kızçağ apam kelgen oşşaydu dep işikni éçividi. “Kızcağızın hâlâ da aklıdadır. ‘Kızım, sana elbise alacağım.’ dediği günün ertesi annesi seher vaktinde süpürgesini alıp eskisinden de erken gitti.’ Yemek vaktinde de eve geri gelmedi. ‘Komşularla muhabbete daldı sanırım.’ diye düşündü kızcağız.

³ Subaşı Uzun (1995) aynı sözcüğün yinelenmesi, aynı kavram alanından sözcüklerin kullanımı, karşıt anlamlı sözcüklerin kullanımı, aynı kökten sözcüklerin kullanımı ve yapı yinelemeleri olmak üzere beş başlık altında incelemiştir (s. 77-86). Yinelemeler için ayrıca bk. (Thompson ve Thompson, 2001, s. 58-59).

O sevdiği 'Kelebek Kız' adlı şarkıyı mırıldanırken avluda nakış işliyordu. Öğlene doğru biri kapıyı çaldı. Kızcağız annem geldi sanırım, diye kapıyı açtı." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-359).

[5] cümlesinde eş ya da yakın anlamlı sözcüklerin kullanılması bağdaşıklığa hizmet etmektedir.

[6] *Talay kéçilerni hiyal bilen ötküzetti: Kızım yeşiğa toşmay turup dadisi yürek késili bilen ölüp ketti. Sekkiz yillik turmuşniñ éğirçilikleri méni 80 yaşka kirgendek halimdin ketküzdü, dep oylaytti.*

Ana tam, tüvürükke tayinip öre bolup putini sörep töt-beş kedem mañgudek bolğan bir küni kıziğa:

-Öyde yétivérip içim sıkılıp ketti, maña talani bir körsetkine, -dédi. "Pek çok geceyi hayalle geçirirdi. Kızım yaşı dolmadan babası kalp rahatsızlığından öldü. Sekiz yıldan beri hayatın güçlükleri beni seksen yaşına girmiş gibi bir hâle getirdi, diye düşünürdü.

Anne duvara, direğe dayanarak kalkıp ayağını sürükleyerek dört beş adım attığı bir gün kızına:

-Evde yatmaktan içim sıkıldı, bana dışarıyı bir göstere, dedi." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[6] cümlesinde aynı kavram alanından sözcük kullanılarak bağdaşıklığa katkıda bulunulmuştur.

2.2.4. Eksilti

İletişimde dilin yinelemeden hoşlanmayışı, en az çaba ilkesi, zamandan tasarruf gibi nedenlerle eksiltiye başvurulmaktadır. Yüzey yapıda ekin, tamlayanın, tamlananın ya da cümle ögesinin, kimi zaman da cümlelerin düşmesi yoluyla eksilti yapılmaktadır. Eksiltinin bağdaşıklık sağlayabilmesi için bu boşluğun metin içindeki herhangi bir birim tarafından doldurulması gerekir. Boşluğu dolduracak birimin bulunmadığı durumlarda eksiltiden değil, eksiklikten söz edilir (Karabağ ve İşsever, 1995, s. 224). Bu bağlamda eksiklik ile eksilti birbirinden farklı şeylerdir. Dili konuşanlarca aynı biçimde tamamlanamayan, doldurulamayan boşluklar için derin yapıdan söz edilemez (Üstünova, 2002, s. 137-138).

Eksilteler yapısal yönden eksilteleri bulunmasına karşın söylemin bütünlüğü içinde anlamlı birimler olarak cümle, metin, kullanımbilim ve üslup düzeyindeki çeşitli verilerle yorumlanabilmektedir (Külebi, 1990, s. 136). Eksiltinin tamamlanabilir, anlaşılabilir ya da kestirilebilir olması gerekir. Kestirilebilirlik eksilti yapıdan ya da cümleden daha büyük yapılar bağlamı oluşturur ve eksilti, cümle üstü boyutlar kazanır (Uzun, 1990, s. 142).

2.2.4.1. Yükleme eksiltisi

[1] -*Çik işlep, çik pul tépip, kızımğa Ø...* "-Çok çalışıp, çok para kazanıp kızıma [almalıym] ..." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[2] *Köñül étizimni yaşartip kélivatқан nevrem bir küni öydin çikip adaşliri bilen çana oyniğili töven ékindiki derya boyığa béríp Ø...* "Gönül tarlamı yeşerten torunum bir gün evden çıkıp arkadaşlarıyla kayak yapmak için aşağıdaki nehir kenarına gidip [vefat etti]..." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

2.2.4.2. Özne eksiltisi

[1] Ø Naştidin kéyin yene tügimes öy işliri bilen meşğul bolatti. “[O] Kahvaltıdan sonra yine bitmez tükenmez ev işleriyle meşğul olurdu.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] Ø Bu yerde néme kılimiz, ana? “[Biz] Burada ne yapacağız, anne?” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[3] Ø Momayğa rehmet éytipmu kıymidiñ. “[Sen] Nineye teşekkür de etmedin.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

2.2.4.3. Nesne eksiltisi

[1] Anam sakıyıp ornidin tursa çokum Ø élip béridu. “Annem iyileşip ayağa kalkınca mutlaka [onu] alacaktır.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[2] Kıliñizni çıkiriña, Ø woulap kıoyay. “Elini çıkarsana, [onu] ovayım.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

2.2.4.4. Dolaylı tümleç eksiltisi

[1] Maña üzükñizniñ kériki yok, peket öz kıolum bilen Ø kıydürüp kıoyuşumğa ruşset kılsiñizla boldi. “Bana yüzüğünüz gerekmez, sadece kendi ellerimle [ona] giydirmeme izin verin.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[2] Men bayrimiñiz kelgüçe çokum Ø birni élip bérey. “Ben bayram gelene kadar mutlaka [sana] birini alayım.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

2.2.4.5. Zarf tümleci eksiltisi

[1] Dukanğa ötken yili u omaķ kıziñizni yétilep kirgende bir tereptin huş boldum, yene bir tereptin Ø kona yaram kıozğaldi... “Dükânâ geçen yıl o tatlı kıızınızın elinden tutup girdiğinizde bir taraftan mutlu oldum, bir taraftan [geçen yıl o tatlı kıızınızı elinden tutup dükânâ girdiğinizde] eski yaram açıldı...” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

2.2.4.6. Tamlayan eksiltisi

[1] Ø Aniñiz kıarañguda kıapkıksiz orekke çüşüp kėtıp, Ø ikki puti sunuptu... “[Sizin] anneniz karanlıkta kapaksız çukura düşmüş, [onun] iki ayağı kıırılmış...” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[2] Ø Hoşsiz yatқан anisi arilap cöylüp kėtetti. “[Onun] Baygın yatan annesi arada sayıklıyordu.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

2.2.5. Zaman-görünüş-kip

Metin dilbiliminde dilbilgisel zaman, görünüş ve kip metin bağdaşıklığına hizmet eden öğeler olarak kabul edilmektedir. Dilbilgisel zaman, dünyanın zamanını bölümlere ayırırken bu bölümler arasında bir bağlantı sağlamaktadır (Subaşı Uzun, 1995, s. 65-66).

Türkçedeki zaman belirleyici ekler olarak dilbilgisi çalışmalarında şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman olmak üzere üçlü bir dallanmaya gidildiği görülmektedir. Şimdiki zaman ve gelecek zaman işaretleyicilerinin zaman belirtmekten ziyade kiplik değerleriyle ifade edildiği ve tek zaman ekinin -DI olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Birçok dilbilgisi çalışmasında zaman belirleyicisi olma niteliğiyle verilen -mış, -AcAk, -Ir gibi diğer eklerin Türkçede, görünüş belirleyicisi, kiplik belirleyicisi olarak işlev yüklendikleri çalışmalar bulunmaktadır (Subaşı Uzun, 1995, s. 66). Eylemlerin zaman gösterimleri, onun hangi zaman aralıklarında olduğunu ya da olacağını ifade eder.

Bunlar metin çözücünün alımlama aşamasında yön bulmasını sağlar (Ögeyik, 2008, s. 17). Görünüş kategorisi eylemin başlama, bitme, devamlılık, tekrar etme gibi süreçlerin hangisine sahip olduğuyla ilgili bir kategoridir. Görünüş kavramı, anlam alanı olarak zamana yakındır. Bu nedenle olasılık, zorunluluk, yeterlilik, emir gibi alanlara sahip kiplik kategorisine uzaktır (Kerimoğlu, 2011, s. 76).

[1] *Şundak kılip nevremdin ayrılıp kaldım...* "Böyle olunca torunumdan ayrıldım." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[2] *Momayğa rehmet éytipmu koymidiñ.* "Nineye teşekkür de etmedin." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[3] *Kızcağniñ soali cavabsız kaldı. Ana dukan içige kirip héliki süt reñlik köñlekniñ yéniğa keldi.* "Kızcağızın sorusu cevapsız kaldı. Anne dükkân içine girip deminki beyaz elbisenin yanına geldi." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[4] *Aş vakti bilenmu öyge kaytip kelmidi.* "Yemek vaktinde de eve geri gelmedi." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[5] *Koşnılar bilen pariñi tügimey kaldı, hekaçan.* "Komşularla muhabbete daldı sanırım." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 356-357).

[1]-[5] cümlelerinde belirli geçmiş zaman eki kullanılmıştır. Metinde çoğunlukla bu dilbilgisel yapılanmanın kullanıldığı görülmektedir.

[6] *Nevrem çana oynavétip éhtiyat kılmığanmu, kakçidek népiz muz yérilip su astığa çöküp kétiptu.* "Torunum kayak yaparken dikkat etmemiş mi ne, pide gibi incecik buz kırılınca suyun altına girmiş." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[7] *Men adaşlirim aldida boynum kişilip kaldı dep bakқанmu?* "Ben arkadaşlarımın önünde boynum bükük kaldı, dedim mi?" (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[6]-[7] cümlelerinde belirsiz geçmiş zaman kullanılmaktadır. Belirsiz geçmiş zaman için -GAN ekinin -ip(tu)'dan daha çok kullanıldığı görülmektedir. Anlatıcı ifade ettiği bilginin üretildiği iletişim ortamının bir üyesi değilse, [6]'daki gibi bunu belirsiz geçmiş zamanla işaretlemektedir. [7]'de ise anlatıcı dilbilgisel zamanı belirlemek yerine kendi davranışıyla ilgili değerlendirmesini belirginleştirmektedir.

[8] *Bu yerde néme kılimiz, ana?* "Burada ne yapacağız anne?" (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[9] *Bu köñlekni alimen!* "Bu elbiseyi alacağım!" (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[10] *Kiziñiz her küni dukan aldidin köktat élip yanğanda yürükim çimmide éçişidu, turupla yene nevreminiñ sémasını körgendek söyünüp kétimen.* "Kızınız her gün dükkân önünden sebze alıp geçtiğinde içim sızlar. Bir anda yine torunumun yüzünü görmüş gibi sevinirim." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

[8]-[10] cümlelerinde kullanılan -i [8] ve [9] cümlelerinde gelecek zamanı, [10] cümlesinde geniş zamanı işaretlemektedir.

[11] *İkki puti kélin gipislangan ana karivatta yatatti.* "İki ayağı kalın alçıya alınan anne yatakta yatıyordu." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[12] *Sekkiz yıllık turmuşniñ égirçilikleri méni 80 yaşğa kirgendek halimdin ketküzdı, dep oylaytti.* "Sekiz yıldan beri hayatın güçlükleri beni seksen yaşına girmiş gibi bir hâle getirdi, diye düşünürdü." (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 360-361).

[13] *Hoşsuz yatқан anisi arilap cöylüp kététti.* “Baygın yatan annesi arada sayıklıyordu.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 358-359).

[14] *Ana putiniñ ağıriq azabinimu untup barğanséri ciddiylişip kétévatatti.* “Anne ayağının ağrısını unutup gitgide heyecanlanmaya başlıyordu.” (Abdulvahit Kaşgarlı, 2016, s. 362-363).

Metinde basit zamanın yanında birleşik zamanın da kullanıldığı görülür. [1]-[10] cümlelerinde basit zaman kullanılırken [11]-[14] cümlelerinde birleşik zaman kullanılmaktadır. Metinde birleşik zamana daha çok olay betimlemelerinde rastlanmaktadır.

Sonuç

Sözlüksel ve dilbilgisel ağlarla örülmüş olan Casaret Cappar’ın *Süt Reñlik Köñlek* “Beyaz Elbise” adlı hikâyesinde her bağdaşıklık ögesi bir amaca hizmet etmektedir.

Hikâyede, gönderimde bulunmak için öncül-bağımsız bağdaşıklık ögelerinden adılara sıkça başvurulduğu, adılar içerisinde en fazla kullanılan adılın kişi adılı, en az kullanılan adılın ise gösterme adılı olduğu görülmüştür. Dönüşlülük adılı gönderim yapılan unsur ile birlikte kullanılmaktadır. Hikâyede adılarla ilgili dikkati çeken bir diğer husus doğrudan anlatımdan çıkılarak, anlatıcının devreye girdiği cümlelerde adılın karşıladığı değerini değiştirerek aynı kişi için farklı kişi adılarının kullanılmasıdır. Öncül-bağımsız bağdaşıklık ögelerinden olan gösterme sıfatları hikâyede farklı sözdizimsel bağlantılarla kullanılmakta, bu sıfatlar kimi zaman bir sözcüğe ya da söz öbeğine gönderimde bulunurken kimi zaman bir cümleye gönderim yapmaktadır.

Ardıl-bağımlı bağdaşıklık ögelerinden kişi ekleri, özne yüzey yapıda yer aldığı anda özneye ortaklaşa gönderimsel ilişkiye girmekte, yüzey yapıda yer almadığında ise özneye gönderim yaparak onu bir adıl değeriyle karşılamaktadır. Yüklemde teklik birinci kişi ekinin kullanılmamasına rağmen teklik birinci kişi adılının özne olarak yüzey yapıda yer alması durumunda adıl, devreye girerek eylemin teklik birinci kişi tarafından yapıldığına gönderimde bulunmaktadır.

Biçimsel-sözlüksel bağdaşıklık ögelerinden biri olan bağlama edatları hikâyede karşıtlık, sebep bildirme gibi işlevlerle kullanılmaktadır. Hikâyede değiştirim ögesi olarak birisi, undağ, şundağ gibi sözcüklerin kullanıldığı ve bu değiştirim ögelerinin kimi zaman bir isme, kimi zaman bir cümleye gönderim yaptığı dikkati çekmiştir. Yineleme ise aynı sözcüğün yinelenmesi, eş ya da yakın anlamlı sözcüklerin kullanılması, aynı kavram alanından sözcüklerin kullanımı şeklinde metinde bağdaşıklığa hizmet etmektedir. Hikâyede geçmiş zaman ekleri arasında çoğunlukla belirli geçmiş zaman eki kullanılmış, belirsiz geçmiş zaman eklerinden -GAN eki -ip’e oranla daha çok tercih edilmiştir. Anlatıcının ifade ettiği bilginin üretildiği iletişim ortamının üyesi olmamasına rağmen kendi davranışıyla ilgili değerlendirmesini belirginleştirmek için -GAN ekini kullanması da dikkati çekmiştir. Metinde basit zaman kullanımının yanı sıra birleşik zaman da kullanılmakta, birleşik zamana daha çok olay betimlemelerinde rastlanmaktadır.

Bağdaşıklık ögelerinin bu hikâyede eski bilgi parçacıklarının yinelenmesini engelleyerek eski bilgiyi söz düzlemine çıkarmadan ifade etmek, eylemden etkilenenin belirliliğine gönderim yapmak, dilbilgisel zamanı bildirmenin yanı sıra hikâyedeki kahramanların kendi davranışlarıyla ilgili değerlendirmelerini belirginleştirmek, yapılan işin kendine dönüşünü göstermek gibi pek çok işlevi yerine getirerek bu metnin anlamlı bir bütün olarak çözümlenmesine olanak sağladığı görülmüştür.

Kaynakça

- Abdulvahit Kaşgarlı, R. (haz.) (2016). *Çağdaş Uygur Hikâyelerinden Seçmeler*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Abdulvahit Kaşgarlı, R. (haz.) (2017). *Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Akalın, M. (1983). *Modern Lengüistiğe Giriş, İletişim ve Dil Lengüistik Yapılıklılık*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Balyemez, S. (2010). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bağdaşıklık Görünümleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(4), 133-173.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Canlı, S. (2010). İlköğretim Öğrencilerinin Yazılı Anlatım Ürünlerinde Bağdaşıklık Sorunları. *Prof. Dr. Cahit Kavcar Türkçe Eğitimi Çalıştayı (Bildiri, Anı, Görüş ve İzlenimler)*. 13-15 Mayıs 2010, 292-302.
- Günay, V. D. (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Halliday, M. A. K. and Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Hong Kong: Longman Group Limited.
- Hirik, S. (2020). Türkçede Bağdaşıklık ve Bağdaşıklık Unsurları: Kürk Mantolu Madonna İncelemesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(1), 221-238.
- Karabağ, S. ve İşsever, S. (1995). Edinim Sürecinde Bağdaşıklık. *IX. Dilbilim Kurultayı*, 25-27 Mayıs 1992, 221-235.
- Karatay, H. (2010). Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma Düzeyi ile Tutarlı Metin Yazma Arasındaki İlişki. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 373-385.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Külebi, O. (1990). Türkçede Eksilti Tümceleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 117-137.
- Lenz, E. A. (2010). Hypertext Transformation Language. *Linguistic Modeling of Information and Markup Languages Contributions to Language Technology*. Springer, 185-202.
- Onursal, İ. (2003). Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* (haz. Ayşe Kıran, Ece Korkut ve Suna Ağıldere), İstanbul: Multilingual Yayınları, 121-132.
- Otan, D. and Otan, O. (2014). The Role of Lexical Cohesion to Obtain Textual Coherence. *International Journal of Language Academy*, 2(1), 41-54.
- Ögeyik, M. C. (2008). *Metinlerarasılık ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özkan, B. (2004). Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in "Onikiye Bir Var" Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 167-184.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

- Sapir, E. (1999). Dil. *Yirminci Yüzyıl Dilbilimi* (çev. Ömer Demircan), İstanbul: Multilingual Yayınları, 53-56.
- Subaşı Uzun, L. (1995). *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Thompson, S. and Thompson, G. (2001). Patterns of Cohesion in Spoken Text. *Patterns of Text (in Honour of Michael Hoey)*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 55-82.
- Uzun, N. E. (1990). Atasözlerinin Kısallığı ya da Dilbilimsel Eksilti Sorunu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33, 141-150.
- Üstünova, K. (2002). *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Yazıcı Ersoy, H. (2007). Yeni Uygur Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. Ahmet B. Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 355-428.